

■ Blok 1

Dit vragenblok gaat over architectuur, schilderkunst en muziek in Duitsland ten tijde van de Romantiek, toegespitst op de schilder Caspar David Friedrich (1774-1840) en de componist Franz Liszt (1811-1886).

tekst 1

Lees tekst 1.

In tekst 1 wordt gezegd dat er omstreeks 1800 een sterke interesse opkwam voor de architectuur uit voorbije perioden in verschillende landen.

1p 1 Noem een gevolg van deze interesse.

In de Romantiek was veel aandacht voor architectuur. Volgens kunsthistorici als **Janson**¹⁾ echter leverde van alle beeldende kunsten juist de schilderkunst de grootste creatieve prestaties in die periode.

1p 2 Welke argumenten zou Janson daarvoor hebben? Noem er één.

afbeelding 1

tekst 1

Op afbeelding 1 zie je ‘Abtei im Eichwald’²⁾ van Caspar David Friedrich uit 1810. Friedrich schilderde veel landschappen. Lees nogmaals tekst 1.

2p 3 Geef twee redenen waarom Friedrich in het schilderij op afbeelding 1 de ruïne van een gotisch bouwwerk heeft weergegeven.

Over de Romantiek wordt gezegd dat het een cultuurstroming was waarin fundamentele onvrede van de mens met het eigen bestaan en de eigen tijd centraal stond. Als gevolg daarvan probeerden kunstenaars te ontsnappen aan de werkelijkheid. Ook hun themakeuze is ten dele terug te voeren op dit vluchtgedrag.

2p 4 Noem drie thema's waarin kunstenaars ten tijde van de Romantiek wilden vluchten.

afbeelding 1

afbeelding 2

Op afbeelding 2 zie je ‘Mann und Frau im Betrachtung des Mondes’³⁾ van Caspar David Friedrich uit 1825.

Bekijk afbeelding 1 en 2.

2p 5 Wat wilde Friedrich met zijn landschappen uitdrukken? Noem twee aspecten.

afbeelding 2

afbeelding 3

Op afbeelding 2 zie je een landschap in maanlicht, op afbeelding 3 een haven met schepen, eveneens van Caspar David Friedrich, uit 1835.

2p 6 Geef voor beide onderwerpen aan, wat Friedrich symbolisch wilde uitdrukken.

noot 1

H.W. Janson, *History of art*, New York 1995, fifth edition, pag. 659

noot 2

Abdij in het eikenbos

noot 3

Man en vrouw in aanschouwing van de maan

- afbeelding 4 Op afbeelding 4 zie je ‘*Mönch am Meer*’⁴⁾ van Caspar David Friedrich uit 1810. Een *tijdgenote*⁵⁾ van Friedrich beschreef en interpreteerde dit schilderij als volgt: “Een weids oneindig luchtruim. Daaronder de onrustige zee en op de voorgrond een streep lichtgekleurd zand, waar een donker geklede of verhulde monnik rondsluip. De hemel is zuiver en onverschillig rustig, geen storm, geen zon, geen maan, geen onweer – ja, een onweer zou een troost of genot zijn, dan zag men tenminste ergens beweging of leven. Op de eeuwig zeespiegel ziet men geen boot, geen schip, niet eens een zeemonster, en in het zand kiemt ook geen groene halm, alleen enkele meeuwen fladderen rond en maken de eenzaamheid nog eenzamer en groter.”
- 2p 7 Is dit volgens jou een juiste beschrijving/interpretatie van het schilderij op afbeelding 4? Beargumenteer je mening.

- afbeelding 2 Op afbeelding 5 zie je ‘*Wanderer über dem Nebelmeer*’⁶⁾ van Caspar David Friedrich uit
afbeelding 3 1818. Ook hier zie je een mens in een landschap.
afbeelding 5 Opvallend vaak beeldt Friedrich de hoofdpersoon af op de rug gezien. Zie daarvoor ook afbeelding 2 en 3. Enerzijds wordt beweerd dat Friedrich hiermee de vervreemding van de mens in de natuur wilde uitdrukken, anderzijds dat hij juist de eenheid tussen mens en natuur wilde uitdrukken.
- 1p 8 Geef voor de opvatting ‘dat hij de eenheid tussen mens en natuur wilde uitdrukken’ een argument aan de hand van afbeelding 5.

- De schilderijen van Caspar David Friedrich in dit blok hebben alle een titel. In de muziek is het over het geheel genomen minder gebruikelijk dat composities een titel hebben, maar in de Romantiek gaven diverse componisten hun werken wel titels mee.
- 1p 9 Geef een reden waarom juist in de Romantiek diverse componisten hun werken een titel meegaven.

- muziek 1 De pianocompositie ‘*Vallée d’Obermann*’ van Franz Liszt is zo’n voorbeeld van een
tekst 2 muziekwerk met een titel. Muziekfragment 1 is een gedeelte uit dit werk. Tekst 2 bevat een korte toelichting op dit werk.
Lees tekst 2 en beluister muziekfragment 1.
In veel muziek uit de Romantiek zijn extremen in expressiviteit te horen, eenvoudiger gezegd: sterke contrasten. Zo ook in deze compositie.
- 2p 10 Noem drie van deze contrasten.

- muziek 1 De titel van dit werk verwijst naar de natuur: een (niet bestaand) dal in Zwitserland. Het
tekst 2 verhaal dat als uitgangspunt diende gaat over een eenzame en depressieve persoon die het leven moe is.
- 1p 11 Vind je dat de muziek de gemoedstoestand van de romanfiguur goed in klank weergeeft? Beargumenteer je antwoord.

noot 4 Monnik aan de zee

noot 5 Helene-Marie von Kügelgen

noot 6 Wandelaar boven de zee van nevel

Blok 2

Dit vragenblok gaat over aspecten van de Franse opera in de negentiende eeuw, toegespitst op de opera 'L'Africaine' van de componist Giacomo Meyerbeer (1791-1864).

Vanaf 1830 wordt Parijs weer het culturele en artistieke centrum van Europa, onder andere als gevolg van de opkomst van de rijke burgerij, de bourgeoisie.

2p **12** Verklaar de opkomst van de bourgeoisie aan de hand van één *politieke* en één *economische* factor.

---

afbeelding 6 *Op afbeelding 6 zie je de zaal van het operatheater 'Le Peletier'. 'Le Peletier' was rond 1850 één van de bekendste operatheaters van Parijs. Het publiek bevond zich in de benedenzaal of in de loges aan de zijkanten van de zaal. De loges waren verspreid over een aantal verdiepingen en vaak eigendom van welgestelde burgers.*

2p **13** Geef drie redenen waarom veel welgestelde burgers een eigen loge wilden bezitten.

---

afbeelding 6 *Op afbeelding 7 zie je het schilderij 'La Loge' van Pierre Auguste Renoir uit 1874.*

afbeelding 7 *Het schilderij op afbeelding 7 zou als motto kunnen hebben 'zien en gezien worden', zoals dat ook gold voor het operabezoek in het algemeen.*

1p **14** Leg dit motto uit, aan de hand van afbeelding 7 of voor operabezoek in het algemeen. Je kunt daarbij ook afbeelding 6 gebruiken.

---

muziek 2 *In 'Le Peletier' vond in 1865 de première plaats van de Grand Opéra 'L'Africaine' van Giacomo Meyerbeer.*

muziek 3 *Tekst 3 geeft informatie over het genre Grand Opéra. Tekst 4 bevat een korte inhoud van het verhaal van L'Africaine. Muziekfragment 2 en 3 zijn gedeeltes uit L'Africaine.*

tekst 3 *In tekst 3 staat dat in een Grand Opéra ook de dialogen gezongen worden. In muziekfragment 2 hoor je zo'n gezongen dialoog. In muziekfragment 3 wordt een duet gezongen.*

tekst 4 *Noem twee muzikale verschillen tussen muziekfragment 2 en 3.*

---

afbeelding 8 *Afbeelding 8 is een gravure uit 1865 van een scène uit de derde akte van L'Africaine.*

muziek 4 *Hierop zie je het spectaculaire zinken van het schip op het toneel.*

Muziekfragment 4 is de scène waarin het schip wordt overvallen en vergaat.

3p **16** Noem drie muzikale middelen waarmee in muziekfragment 4 naar een climax toegewerkt wordt.

L'Africaine is een typisch voorbeeld van een Grand Opéra.

2p **17** Noem drie aspecten waaruit dit blijkt.

---

afbeelding 9 *Het succes van een opera wordt niet alleen bepaald door het verhaal en de muziek. Ook de enscenering is van groot belang, en dat gold zeker voor de Grand Opéra. Nieuwe vindingen kwamen hier goed van pas. In 1822 werden in de Opéra Le Peletier het kaarslicht en de olielampen vervangen door gaslicht.*

Afbeelding 9 is een kijkje achter het decor van een theater uit 1883, waarbij je linksboven aan het plafond gaslichten ziet hangen.

2p **18** Noem twee voordelen van het gebruik van gaslicht op het toneel.

---

tekst 5 *Lees tekst 5.*

Mede door de opkomst van de burgerij werd de Grand Opéra steeds commerciëler. Louis Véron speelde hier handig op in met zijn moderne manier van bedrijfsvoering, waaronder klantgerichtheid.

1p **19** Waaruit bleek deze klantgerichtheid? Noem twee aspecten.

De Grand Opéra uit de negentiende eeuw heeft bepaalde overeenkomsten met de musical uit de twintigste eeuw, zoals de aanwezigheid van een balletgroep, het belang van visuele effecten en het feit dat beide commerciële producties zijn. Er zijn echter ook vele verschillen.

- 4p **20** Noem vier verschillen tussen de Grand Opéra en de twintigste-eeuwse musical.

Blok 3

Dit vragenblok gaat over ideeën met betrekking tot vernieuwing in de mode en in de dans, toegespitst op Paul Poiret (1879-1944), de Ballets Russes en Isadora Duncan (1877-1928).

afb. 10 en 11 Lees tekst 6.

afbeelding 12 Rond 1900 ontstond de zogenaamde **S-lijn**⁷⁾ in de mode. Afbeelding 10 is hiervan een voorbeeld en op afbeelding 11 zie je het korset dat onder deze S-lijn mode gedragen werd.
afb. 10 en 12 De reformbeweging zette zich af tegen het modebeeld van de S-lijn. Op afbeelding 12 zie je tekst 6 een voorbeeld van reformkleding.

- 2p **21** Noem twee argumenten die de reformbeweging hanteerde tegen het modebeeld op afbeelding 10 en 11.

afbeelding 13 De Parijse modeontwerper Paul Poiret reageerde op zijn manier op de S-lijn. Hij ontwierp afb. 12 en 13 sluike, soepelvallende jurken in felle kleuren. Rond 1911 lanceerde hij de zogenaamde 'lampekap-tuniek', waarvan afbeelding 13 een voorbeeld is. De kleding van Poiret was zeer succesvol en werd meer gedragen dan de reformkleding.

- 1p **22** Noem een reden waarom de ontwerpen van Poiret (zie afbeelding 13) meer succes hadden dan de reform-ontwerpen.

afb. 14 en 15 Op afbeelding 14 en 15 zie je kostuumontwerpen van Léon Bakst voor de Ballets Russes.
afb. 16 en 17 Op afbeelding 16 zie je een ontwerp van Paul Poiret, op afbeelding 17 een detail daarvan.
afb. 14,15,16 Poiret was een society-ontwerper en had persoonlijk contact met de Ballets Russes en de danseres Isadora Duncan. Zowel de Ballets Russes als Duncan gaven in het begin van de twintigste eeuw voorstellingen in Parijs. Poiret ontwierp in 1909 een serie ongetailleerde damesjurken die hij 'de golf' noemde en een daarvan vernoemde hij naar Duncan. Ook de invloed van de exotische kostuumontwerpen van Bakst voor de Ballets Russes is in de kleding van Poiret terug te vinden.

- 2p **23** Noem drie aspecten van de ontwerpen van Poiret (afbeelding 16 en 17), waaruit de invloed van de kostuumontwerpen van Bakst (afbeelding 14 en 15) blijkt.

tekst 7 Lees tekst 7.

Zowel de Russische vernieuwers van het klassieke ballet, de Ballets Russes, als de Amerikaanse pionier van de zogeheten vrije dans, Isadora Duncan, oogstten tussen 1900 en 1920 veel succes in West-Europa.

- 1p **24** Verklaar waarom juist in die periode de Ballets Russes en Duncan zoveel succes konden hebben in West-Europa.

tekst 7

Isadora Duncan verheerlijkte het natuurlijke lichaam dat in niets leek op het lichaam dat de negentiende-eeuwse balletcultuur had voortgebracht. Haar afwijzende houding ten opzichte van het traditionele ballet sloot niet alleen aan op de reformgedachte uit die tijd, maar ook op de vroeg twintigste-eeuwse 'Körperkultur', waarin onder andere de kracht van atletische lichamen verheerlijkt werd.

- 2p **25** Noem voor zowel de kleding als de thematiek een tegenstelling tussen het traditionele ballet en de vrije dans van Duncan.

noot 7

Het lichaam van de vrouw moet zich in een S-vorm buigen: het wespentailkorset drukt de borst naar voren, de buik weg en het zitvlak naar achteren.

Ondanks het bestaan van fotografie en film is er opvallend weinig beeldmateriaal van de wereldberoemde Isadora Duncan. Ze zag niets in film, omdat dit medium volgens haar technisch niet in staat was de essentie van haar dans vast te leggen.

- 1p **26** Leg uit waarom volgens Duncan de film in die tijd niet in staat was de essentie van haar dans vast te leggen.

Op videofragment 1 zie je Annabelle Gamson in een door Isadora Duncan gemaakte choreografie op een wals van Johannes Brahms.

Duncan verruimde de mogelijkheden in de dans. Op videofragment 1 is te zien dat zowel de bewegingsstijl als de aankleding van de danseres lijnrecht tegenover de ballettraditie staat.

- 2p **27** Noem twee radicale veranderingen in de manier van dansen.

Op afbeelding 18 zie je het toneelbeeld van Léon Bakst voor 'Narcisse', een ballet uit 1911 van Michel Fokine voor de Ballets Russes.

Op afbeelding 19 zie je Isadora Duncan als Iphigenia in een van haar eigen dansen. De artistieke leiding van de Ballets Russes trok vooraanstaande componisten en beeldend kunstenaars aan om samen te werken met de choreografen. Hoewel Duncan het streven van de Ballets Russes naar een synthese in de kunsten (zie afbeelding 18) zeer waardeerde, vond ze het resultaat in de theatervormgeving niet vooruitstrevend genoeg. Haar toneelbeelden bestonden meestal slechts uit een blauwe achtergrond en een lichtplan.

- 2p **28** Beargumenteer waarom Duncan vond dat haar aanpak van theatervormgeving vooruitstrevender was dan de aanpak van de Ballets Russes.

Lees tekst 8.

In de eerste helft van de twintigste eeuw ontstonden niet alleen in de theaterdans moderne stromingen, ook in de populaire dans werden moderne dansen geïntroduceerd zoals de one-step, de two-step en de charleston. Bij Duncan konden deze uit Amerika afkomstige populaire dansen echter geen genade vinden.

- 1p **29** Waarom zouden de jazz en de charleston volgens Duncan geen uitdrukking kunnen geven aan de Amerikaanse cultuur?

Blok 4

Dit vragenblok gaat over de toneelbewerking van de novelle 'De Heilige Antonio' van Arnon Grunberg door theatergroep Aluin. De novelle was in 1998 het Boekenweekgeschenk.

Lees tekst 9.

In een metropool als New York bestaan zoveel verschillende culturen, dat er wel gesproken wordt van een 'smeltkroes van culturen'. Ook wordt van steden als New York gezegd dat het er zo groot en vol is, dat een individu opgaat in de massa.

- 1p **30** Kun je stellen dat metropolen bevolkt worden door 'massamensen'? Beargumenteer je antwoord met voorbeelden.

Schoolexamen CKV2 havo 2003-II

havovwo.nl

---

video 2 *Bekijk de videofragmenten 2 t/m 5. Hierin maak je kennis met moeder Raffaella, haar beide*
video 3 *zoons Tito en Paul en haar minnaar Krieg.*

video 4 • *Fragment 2: Een gedeelte van het openingsdansje op 'Papa was a Rolling Stone'.*

video 5 • *Fragment 3: Moeder en zoons aan de keukentafel.*

• *Fragment 4: De broers ontmoeten de nieuwe minnaar van hun moeder: Ewald Krieg.*

• *Fragment 5: Krieg trakteert Raffaella en haar zoons uitgebreid op oesters en roze champagne in een duur restaurant.*

In een recensie⁸⁾ wordt over de speelstijl van theatergroep Aluin gezegd: "De spelvorm is deels vertellend en deels acterend en heeft soms een cabaretse stijl. De absurditeit van het leven wordt met slapstickachtige elementen benadrukt."

2p **31** Verklaar de termen 'cabaretesk' en 'slapstick' aan de hand van een of meer voorbeelden uit de videofragmenten 2 t/m 5.

video 4 *Al in middeleeuwse toneelstukken gebruikte men vaak een verteller die pal naast het*
speelvlak, tussen de scènes door, nadere uitleg gaf aan het publiek. Deze uitleg noemde
men: 'terzijde'. Ook in 'De Heilige Antonio' komt zo iets voor.

1p **32** Beschrijf een voorbeeld van zo'n 'terzijde' uit videofragment 4.

video 4

video 5

Hoewel Tito en Paul zelf hevig verliefd zijn, willen ze niet dat hun moeder verliefd wordt.

2p **33** Beschrijf twee voorbeelden van negatieve acties van Tito en Paul met betrekking tot de minnaar van hun moeder (videofragment 4 en/of 5).

video 6 *Bekijk de videofragmenten 6 t/m 9. Hierin kom je iets meer te weten over Kristin en de*
video 7 *manier waarop zij met de broers omgaat.*

video 8 • *Fragment 6: De eerste ontmoeting van de broers met Kristin.*

video 9 • *Fragment 7: De broers trakteren Kristin op koffie met gebak.*

• *Fragment 8: Afspraak van de broers met Kristin op de zondag van Memorial Day weekend. Ze krijgen een foto van haar.*

• *Fragment 9: Kristin controleert of de broers haar foto bij zich dragen.*

Kristin weet de broers op een complexe en dubbelzinnige manier aan zich te binden.

3p **34** Beschrijf drie manieren waarop ze dat doet.

video 6

video 7

video 8

video 9

De twee broers zijn bijzonder aan elkaar verknocht.

2p **35** Beschrijf hoe ze in taal en gedrag uitdrukking geven aan hun verbondenheid.

tekst 10 *Lees tekst 10 en bekijk eventueel nogmaals videofragment 3 om het toneelbeeld te zien.*

video 3 *Het is recensenten opgevallen dat regisseur Erik Snel in meerdere stukken een bar in het*
decor verwerkt. Een recensie in de Volkskrant opende met: "De Utrechtse regisseur Erik
Snel houdt van een bar op het toneel".

2p **36** Beschrijf twee functies van de bar in dit stuk.

noot 8

Max Smith, *Tragi-komische heilige Antonio*, Utrechts Nieuwsblad 30/9/2000

afbeelding 20 *De combinatie grote stad en bar komt in meer kunstdisciplines voor, zoals in het schilderij ‘Nighthawks’⁹⁾ van de Amerikaanse schilder Edward Hopper uit 1942, te zien op afbeelding 20.*

Hopper heeft over dit schilderij gezegd: “...onbewust misschien, schilderde ik de eenzaamheid van een grote stad.”

- 2p **37** Leg aan de hand van drie aspecten van de voorstelling van het schilderij op afbeelding 20 uit, op welke manier de ‘eenzaamheid van een grote stad’ in beeld is gebracht.

tekst 11
video 6 *In tekst 11 staat de tekst uit de novelle afgedrukt die ten grondslag ligt aan de scène op videofragment 6.*

Om van een verhaal een theaterstuk te maken is het niet voldoende om alleen de dialogen achter elkaar te zetten en uit te spreken.

- 3p **38** Beschrijf hoe de tekst van de novelle is bewerkt in videofragment 6. Noem drie aspecten, waarbij je je kunt richten op overeenkomsten/verschillen tussen de geschreven tekst en wat gespeeld wordt, de encenering en/of de interpretatie van de tekst.

*Op de **website**¹⁰⁾ van theatergroep Aluin staat onder het kopje ‘Publiek’ de volgende doelstelling:*

“Aluin streeft naar voorstellingen voor een breed publiek van jong tot oud. De soms zware onderwerpen worden met lichtheid en ironie verbeeld. Het theater moet toegankelijk en onderhoudend zijn zonder aan inhoud te verliezen.”

- 1p **39** Bepaal op grond van wat je van de voorstelling hebt gezien of Aluin volgens jou aan deze doelstelling voldoet. Beargumenteer je antwoord.

---

noot 9   Nachtbrakers

noot 10   www.aluin.nl